

HIỆU QUẢ CỦA CHẤT LIỆU VÀNG TRONG DIỄN TẢ KHÔNG GIAN CỦA TRANH SƠN MÀI

NGUYỄN THỊ HẢI YẾN

Email: haiyennnguyen8384@gmail.com

Trường ĐHSP Nghệ thuật Trung ương

THE EFFECT OF GOLD IN DESCRIBING THE SPACE OF LACQUER PAINTINGS

TÓM TẮT

Có rất nhiều những kỹ thuật thể hiện khác nhau trong việc xây dựng không gian một tác phẩm sơn mài. Các họa sĩ Việt Nam đã thể hiện rất nhiều các kỹ thuật dát vàng mang đến những sắc thái riêng cho từng tác phẩm. Ở một số tranh sơn mài, vàng được dát thành những mảng lớn hay chỉ là những mảng nhỏ điểm xuyết mang tính trang trí cao. Trong nhiều tác phẩm khác, vàng lại đóng vai trò tạo ánh sáng, diễn tả chiều sâu không gian bức tranh hoặc vàng được đem tán nhỏ như bột để rắc vào sơn màu tạo nên những sắc độ đậm nhạt, sáng tối khác nhau... Tất cả tạo nên một thế giới vô cùng sinh động trong tranh sơn mài có sự đóng góp không nhỏ từ hiệu quả của vàng trong diễn tả không gian.

Từ khóa: Hiệu quả, chất liệu vàng, không gian, sơn mài

ABSTRACT

There are many different techniques for expressing space in a lacquer painting. Vietnamese artists have shown a lot of gilding techniques to bring unique nuances to each work. In some lacquer paintings, gold is inlaid into large plaques or just small patches of décor that are highly decorative. In many other works, gold plays a role of creating light, depicting the depth of the painting space or gold is spread like powder to sprinkle on the paint to create different shades of light, dark and light ... All both create a very vivid world in lacquer paintings with a significant contribution from the effect of gold in describing space.

Keywords: Effect, gold, space, lacquer

Trong các phẩm sơn mài truyền thống, chất liệu vàng chiếm một vị trí khá chủ đạo, có lúc nó hiện lên một cách rõ nét song nhiều khi lại ẩn dưới các lớp màu, chỉ ánh lên tạo ra một thứ ánh sáng lung linh với độ chuyển sắc tinh tế của màu. Nếu như vẻ đẹp của lụa gợi cho người xem cảm giác tươi mát, nhẹ nhàng, trong trẻo, tranh bột màu là sự mộc mạc nhưng cũng đầy hấp dẫn thì vẻ đẹp của tranh sơn mài gợi cho người xem thấy sự lộng lẫy, bí ẩn của vàng sơn. Trải qua một thời kì dài phát triển sơn mài trở thành một chất liệu quý, độc đáo của mỹ thuật Việt Nam. Rất nhiều họa sĩ muốn xây dựng tác phẩm quan trọng trong đời mình bằng chất liệu này. Mỗi người tự tìm cho mình một kỹ thuật thể hiện, một phong cách nghệ thuật và tạo được những thành công khác nhau. Mặc dù vàng chỉ là một chất liệu hỗ trợ nhưng khi được đưa vào tranh, nó đã góp một phần không nhỏ tạo nên hiệu quả cuối cùng khi tác phẩm đến với công chúng, mà một trong những yếu tố vô cùng quan trọng đó là hiệu quả của vàng trong xây dựng không gian của tác phẩm có chất liệu sơn mài.

Sử dụng vàng trong các tác phẩm sơn mài tạo nên những cảm xúc rất khác biệt trong mỗi tranh mà nó có phần tham gia biểu đạt. Đối với các tác phẩm sơn mài sử dụng gam nóng là chủ đạo thì vàng càng góp phần tạo nên sự lộng lẫy kiêu sa; còn đối với những tác phẩm sử dụng gam màu lạnh để diễn tả thì việc dát vàng trong tranh sẽ giúp diễn tả ánh sáng, gợi mở về không gian và thời gian. Nhiều khi sự có mặt của vàng trong những gam màu lạnh còn làm giảm bớt đi sự lạnh lẽo của gam màu, tăng độ ấm áp cho tác phẩm. Cùng là một quý vàng được dát mỏng nhưng nếu dát nguyên cả quý để thể hiện những mảng lớn cho ta thấy cảm giác mạnh mẽ, khỏe khoắn. Nếu như trong một bức tranh tất cả các mảng màu đều phẳng lì, sắc độ của màu sơn không thay đổi thì sẽ không gây được hứng thú cho người xem mà tạo nên sự nhàm chán, đơn điệu. Do vậy, trong quá trình làm tranh các họa sĩ khi dát vàng thì cho chỗ ẩn chỗ hiện, lót dưới những lớp màu làm cho màu sơn sáng hơn bình thường, và trong trẻo hơn. Mặt khác, có chỗ các họa sĩ lại rải nhỏ vàng rồi trộn với màu như vậy sẽ

tạo được độ xốp cho màu cũng như làm thay đổi chất.

Tuy nhiên, không phải cứ dát nhiều vàng mới tạo hiệu quả tốt mà nhiều khi chỉ bằng những điểm nhấn rất nhỏ nhưng nó cũng đủ mang lại hiệu quả đẹp đến bất ngờ. Việc sử dụng kỹ thuật dát vàng một cách phong phú và đa dạng trong tranh sơn mài kết hợp với kỹ thuật phủ sơn đã tạo ra những không gian khác nhau với nhiều cung bậc sắc độ. Tất cả đều hướng đến mục đích cuối cùng là tạo ra sự đặc sắc và hiệu quả nghệ thuật cho tranh sơn mài. Thực tế đã chứng minh: tranh sơn mài cũng như nhiều chất liệu khác đủ khả năng để diễn tả không gian, tả khối, tả ánh sáng. Một trong những đóng góp tích cực và đem lại cho sơn mài khả năng diễn tả đó là vàng. Vàng được sử dụng trong sơn mài tạo nên sự phong phú và có đủ khả năng để thể hiện rõ ràng các yếu tố trên.

Những bước thành công đầu tiên để chứng minh rằng chất liệu sơn mài có khả năng diễn tả kỹ và sâu về khối tích, ánh sáng, cảnh vật như tranh cổ điển của châu Âu về sơn dầu đó là bức “Bình minh trên nông trang” của họa sĩ Nguyễn Đức Nùng. Trên tranh người ta thấy ông sử dụng phương pháp biểu hiện của sơn dầu trên cái lưng trần nổi bắp, nước da nâu xám nắng của người nông dân trên sương mạ với bùn non hung đỏ trải rộng ra phía bờ xa và phủ lên tất cả một ánh lam mờ của vòm trời chưa sáng hẳn. Rõ ràng màu then trong veo của bóng đêm êm - lạnh; ánh vàng mờ sáng quắc trong vầng dương chói lọi do cái chất “sơn ta” được mài ra, thép lên nhẵn lướt, mịn mượt có hiệu quả lắng sâu mà lộng lẫy không kém gì chất sơn dầu. Ông đã sử dụng kỹ thuật dát vàng trên nền đen để tạo ra ánh sáng. Sau đó phủ màu sơn trai, vàng đất để tạo nên da thịt của con người. Chính nhờ sự dát vàng và chuyển biến của vàng, đỏ của sơn tạo ra khối tích của cơ thể một cách lộng lẫy và rực rỡ. Bộ lưng trần của một người cán bộ miền Nam đang reo lúa trên cánh đồng đã được họa sĩ Nguyễn Đức Nùng diễn đạt sâu sắc không kém gì những khối tích của các họa sĩ châu Âu nhưng chất liệu sơn mài còn làm cho nó có màu sắc rực rỡ hơn nhiều. Phía sau người reo mạ là bầu trời buổi bình minh rực rỡ cũng như mặt đất và lớp ruộng cũng được họa sĩ miêu tả bằng cánh dát vàng và bạc trên nền đen sau đó phủ những màu sơn tạo ra một không gian rất lộng lẫy và hoành tráng, chứng tỏ khả năng của sơn mài có thể diễn tả rất sâu về ánh sáng, không gian và tạo khối.

“Giờ học tập” của Nguyễn Sáng cũng mô tả được một không gian tối hơn trong ánh đèn những người ngồi học với một hình thức diễn tả ánh sáng đèn khá trầm tối nhưng vẫn diễn tả được khối một cách sâu sắc: Hình khối chắc khỏe của các nhân vật, gân tay được diễn tả rất sâu gợi cảm giác như có những mạch máu trong cánh tay của người thanh niên đang chăm chú viết; trọng tâm bức tranh là trang giấy trắng, làm nổi

bật nội dung bức tranh. Ở tác phẩm này, vàng được sử dụng khá hữu hiệu để diễn tả ánh sáng đèn trầm tối; ánh sáng tỏa nhẹ trong không gian căn phòng cũng như trên quần áo da thịt của những người ngồi học. Ánh sáng vàng còn làm nhẹ bớt màu sơn.

Còn họa sĩ Dương Bích Liên trong tác phẩm “Chiều vàng” đã sử dụng thành công hòa sắc vàng để diễn tả ánh nắng chiều - ánh nắng quái của buổi chiều hôm. Bức tranh được vẽ một cách đơn giản nhưng không khô khiến ta phải ngỡ ngàng. Sắc vàng trong tranh tạo nên cái gì như ám ảnh con người ta. Bộ cục rất đơn giản: một thân cây nâu, đen đậm đối chọi với ánh sáng trời. Mới nhìn ta tưởng chừng như nó không ăn nhập với nhau nhưng bằng thủ pháp nghệ thuật khéo léo, đặc biệt là kỹ thuật dát vàng, bạc trong tranh họa sĩ đã tạo cho người xem cái cảm nhận về ánh sáng của “Chiều vàng”. Ông đã tạo ra nắng vàng rực rỡ bằng cánh dát nhiều tầng của vàng để tạo ra như sắc thái của một mùa thu. Lớp đầu ông rắc bột vàng để tạo ra không gian tầng tầng lớp lớp của cây ở phía xa. Sau đó là đến những màu vàng thay đổi độ tinh tế qua dát bạc phủ cánh gián. Lớp rực rỡ nhất ở gần họa sĩ sử dụng thủ pháp dát những mảng vàng nguyên chất. Mỗi một lớp vàng ấy tạo ra độ sâu, sự chuyển biến của ánh nắng nhiều tầng, nhiều sắc độ và nhiều sắc vàng chuyển tải phía sau hàng cây tạo ra ánh nắng chói lòa ở khu trung tâm rồi mờ dần về phía không gian. Tất cả đã tạo nên một thứ nắng vàng rất hấp dẫn làm cho ta cảm thấy sự rung động lớn về sắc vàng trong sắc nắng. Có thể thấy ở đây sự phản quang rất mạnh của ánh sáng vàng (là một kim loại), nó còn mạnh mẽ hơn cả cách vẽ của trường phái Dã Thú (sử dụng màu nguyên chất của sơn dầu để vẽ).

Nói đến tranh sơn mài sẽ thật thiếu sót nếu không nhắc đến họa sĩ Nguyễn Gia Trí. Đối với việc làm sơn mài ông vung vàng không biết tiếc để tạo chất cho những màu sơn chói lên như than hồng, những màu xám rung rinh, những âm vang trên các lớp vàng lơ lửng ở tầng dưới và cuối cùng là những nét, mảng lớn - nhỏ toàn vàng thép chen nhau ủa vào nền tranh làm bật nổi các hình tượng và chum lên tất cả một bầu ánh sáng chan hòa. Một trong những tác phẩm thành công của ông là “Bên đầm sen”. Họa sĩ sử dụng những mảng đậm chất sơn và vàng bên cạnh những mảng đen và dát trứng, tất cả được đan xen một cách tinh tế. Các sắc độ sơn được pha kỹ càng: Lúc được gài với màu vàng trên áo thiếu nữ, khi thì được pha với bạc để làm thay đổi chất của sơn và làm giảm độ nóng của màu đỏ. Có chỗ vàng lại được giát nguyên không pha trộn với những mảng nhỏ tạo được sự hòa quyện nhuần nhuyễn với các mảng màu khác trong tranh. Có thể nói bức tranh làm người xem phải thấy choáng ngợp trước một không gian toàn vàng lúc ẩn lúc hiện, lúc thì rõ ràng lúc lại như ảo. Với lối diễn tả mang tính trang trí “Bên đầm sen” của họa sĩ Nguyễn Gia Trí đã

ARTS

diễn tả được một khía cạnh sinh động của cuộc sống với các thiếu nữ vui đùa tung tăng bên hoa sen trong một xã hội thanh bình.

Một tác phẩm thành công khác của Nguyễn Gia Trí là “Lùm tre nông thôn”, ở đây ông tập trung vào khai thác hiệu quả về màu của vàng. Tác giả chủ yếu tập trung vào hai yếu tố: Dát vàng phủ cánh gián để diễn đạt trên nền vóc đen và thỉnh thoảng có phủ chút đen để tạo ra màu xanh xín. Toàn bộ hình cụm tre tác giả lấy cánh gián vẽ thành từng nét những lá tre sau đó dát vàng. Những chỗ để nguyên vàng thì lá tre rực sáng lên còn những chỗ có phủ thêm cánh gián thì nó chìm vào thành mảng.

Đối với những lá chuối ở gần cận cảnh họa sĩ lại sử dụng bột vàng và bạc tạo ra những nét sáng trắng và chuyển biến đậm nhạt trên các tàu lá chuối. Ngoài ra ông còn sử dụng yếu tố rắc mỏng để tạo trên nền đen những độ chuyển biến đậm nhạt sau đó mới dùng những nét vàng mảnh vẽ nét nhằm tạo ra khối trên những tàu lá chuối ở góc tranh bên phải. Bên cạnh đó hình người đi thuyền cũng như các hình ở lùm xa tác giả muốn tập trung ánh sáng mạnh vào một khoảng tối làm cho không gian trở nên sâu đậm. Vì như chúng ta đã biết, chỗ nào trong cảnh tương phản mạnh thì chỗ đó ánh sáng và sự hấp dẫn của mắt hút vào. Trong tác phẩm này tác giả sử dụng một khoảng đen của nền vóc ở mé bên tay phải và dát vàng lá làm cho khóm tre và cây ở phía xa rực sáng tương phản với khoảng đen của vóc còn sót lại. Phía dưới những điểm sáng của con thuyền, chiếc nón quai thao, váy, áo của những người nông dân cũng tạo ra ánh sáng tương đối rõ ràng. Chính nhờ hai điểm sáng này cạnh lùm tre cận cảnh đã tạo ra một không gian tối và kín đáo ở phía sau làm cho người ta thấy sau những cảnh vật trước mắt là khoảng không gian chìm sâu vào trong bóng tối - nó như cái gì bí ẩn của làng quê nông thôn Việt Nam.

Cũng sử dụng vàng để diễn tả, nhưng họa sĩ Trần Văn Cẩn lại vẽ bức “Mùa đông sắp đến” bằng một gam màu nóng. Bức tranh phản ánh cuộc sống sinh hoạt đời thường diễn tả năm thiếu nữ và hai em nhỏ đang háo hức đan áo chuẩn bị cho mùa đông sắp về. Không gian, cây cối, động vật, con người thật chan hòa. Màu sắc chủ đạo nóng ấm với đỏ son, vàng quỳ kết hợp với vô trũng và bạc. Vàng được sử dụng khá phong phú và sắp xếp rất hài hòa trong bố cục tranh: Có chỗ là những mảng lớn như áo của cô gái, trên tường là chất vàng xốp hay như trên quần của các cô thiếu nữ lại chỉ là vàng nháy sáng... Những mảng vàng được sử dụng khéo léo với nhiều sắc độ, nhịp điệu được chuyển đổi liên tục từ nền gạch, bức tường cho đến hình ảnh các thiếu nữ: Màu vàng ẩn hiện hoặc nổi bật ở những áo cô thiếu nữ, có chỗ lại được gài tinh tế ở những mảng trắng của trũng, có chỗ được ẩn chìm dưới lớp son,

tạo hiệu quả của những lớp màu. Vàng dát trong tranh ẩn nhẹ hài hòa cho nên nó rất mềm mại, óng ả, kêu gọi trước những sinh hoạt bình thường mà lộng lẫy. Trong tác phẩm này vàng và vô trũng kết hợp nhuần nhuyễn với nhau làm giảm bớt độ nóng của vàng. Bằng việc tìm đến gam màu nóng với đỏ son và vàng Trần Văn Cẩn đã cho người xem một sự ngỡ ngàng trước một mùa đông ấm áp chứ không hề lạnh lẽo.

Cũng tìm đến với gam màu ấm nóng, trong bức sơn mài “Tre” họa sĩ Trần Đình Thọ đã dùng màu son để thay thế một bầu trời trong veo màu thiên thanh như thường ngày vẫn gặp. Cảnh đồng quê vốn dĩ chan hòa những màu xanh nhưng họa sĩ Trần Đình Thọ đã vẽ “Tre” trên cánh đồng bằng một gam màu đỏ nhưng vẫn gọi cho người ta thấy được cảm giác có những màu xanh lục và những ánh vàng trên lá tre một cách rất hiện thực. Với ngôn ngữ tạo hình giản dị, cô đọng, họa sĩ đã giải quyết xuất sắc đường nét. Bố cục bằng các gam màu đỏ - đen - vàng, gây hiệu quả hào hoa, thanh thoát. Với đường chân trời đặt thấp dành chỗ cho ráng trời và những hiệu quả ánh sáng. Hình tượng cây tre Việt Nam với dáng thanh tao, mềm mại, uyển chuyển nhưng vừa dẻo dai, vừa mạnh mẽ tượng trưng cho sức sống, cốt cách, tâm hồn người Việt Nam nổi bật trong một không gian đặc trưng của nông thôn Việt Nam. Bố cục của tranh là một bụi tre vàng óng đang la đà trước gió, mọc trên một mô đất nổi giữa ao làng. Chắt vàng ánh lên trên một màu son đỏ tươi của cả ao làng, bao trùm cả một bầu trời đỏ tạo nên một không gian trong trẻo. Những tán lá như có nắng chiều chiếu vào trong sự óng ánh của chất vàng càng làm cho không gian thêm thoáng đãng và thơ mộng. Bằng tiếng nói riêng của hình - sắc, bức tranh đã diễn tả được tất cả những khía cạnh trong cuộc sống. Một vẻ đẹp kì diệu của phong cảnh thôn quê rất đời quen thuộc và gần gũi với mọi người: Từ bầu trời lồng lộng hay khóm tre lay động đến mặt nước lung linh. Trong tác phẩm này với chất liệu sơn mài họa sĩ Trần Đình Thọ đã biểu lộ mạnh mẽ bản sắc hội họa riêng, thấm đẫm hồn Việt với bảng màu lộng lẫy nền đỏ thắm và những thếp vàng chói nắng của cảnh quan. Có thể nói hòa sắc vàng đã được họa sĩ diễn tả rất đẹp và ngời sáng trong tranh. Khác với “Lùm tre” của Nguyễn Gia Trí, ở tác phẩm này hình tượng cây tre đã được họa sĩ nhân cách hóa, ông đã mượn hình ảnh cây tre để nói về tâm hồn tính cách của người Việt Nam.

Khác với “Bên đầm sen” của Nguyễn Gia Trí bức tranh “Kết nạp Đảng trong tù” của Nguyễn Đức Nùng mặc dù vàng cũng được dát thành mảng lớn gần như chiếm trọn không gian của bức tranh nhưng lại không nhằm diễn tả cuộc sống phồn hoa, sung túc mà gọi cho người xem phải suy nghĩ về những điều thật giản dị nhưng rất đáng trân trọng. Bố cục bức tranh thể hiện cảnh một nữ đảng viên đang làm lễ kết nạp Đảng cho một đồng chí trong nhà tù. Người Đảng

viên trẻ dáng nghiêm trang, mắt nhìn lên lá cờ trên tường, tay giơ lên tuyên thệ thể hiện ý chí sắt son một lòng theo Đảng. Một bầu ánh sáng căng tràn trên khuôn mặt của chị như thể hiện sự tin tưởng của Đảng vào những con người dám hi sinh quyền lợi bản thân, không ngại gian khổ để tham gia vào con đường chung - giải phóng dân tộc. Nhà tù thực dân vốn dĩ là những nơi tối tăm, kín mít nhưng ở đây họa sĩ đã dát vàng thành những mảng lớn để diễn tả ánh sáng đang lan tỏa vào căn phòng. Ánh sáng đó như một luồng sinh khí thổi vào xua đi cái ngột ngạt của nhà tù, đồng thời càng tăng thêm lòng quyết tâm đi theo con đường đã chọn của những người Đảng viên. ánh sáng đó cũng chính là báo hiệu cho một tương lai tươi sáng của dân tộc - điều đó đang đến rất gần...

“Bác Hồ đi công tác ở Việt Bắc” của Dương Bích Liên với bố cục tranh thật giản dị bằng hai màu chủ đạo dường như đối chọi nhau xanh thẫm của núi và vàng của mặt đất. Giữa khung cảnh bao la của núi rừng chỉ có hình ảnh của Bác bên cạnh người bạn đồng hành trong chuyến đi là chú ngựa. Màu vàng trong tranh làm cho khung cảnh của núi rừng không còn cảm giác hoang vu mà còn gợi nên được sự ấm áp, đồng cảm. Bên cạnh đó là những thếp vàng chen nhau tạo nên sự gồ ghề của những tảng đá bên dòng suối. Màu vàng cũng góp phần làm nổi bật hình tượng của Bác Hồ - người lãnh tụ vĩ đại của dân tộc. Bằng việc sử dụng độ tương phản cao của vàng, họa sĩ Dương Bích Liên đã thể hiện được độ rung cảm của dòng suối đang cuộn chảy với dòng nước trong veo và độ chuyên tinh tế của những khối đá. Đây chính là sự tài tình trong thể hiện tác phẩm của Dương Bích Liên - điều này không phải ai cũng làm được.

Việc các họa sĩ sử dụng thành công chất liệu vàng trong tranh sơn mài đã tạo nên một hiệu quả về thẩm mỹ, tôn thêm hình thức và nội dung tác phẩm. Đúng trước các tác phẩm của các họa sĩ có sử dụng vàng trong diễn tả không gian tác phẩm sơn mài vẫn thấy được vẻ lộng lẫy bí ẩn của nó nhờ sự kết hợp năng lực sáng tạo của nghệ sĩ và tính chất quyến rũ của chất liệu. Vẻ đẹp của chất liệu vàng luôn luôn biến ảo không lường trước trong tranh sơn mài và có sức mạnh cuốn hút, hấp dẫn, thôi thúc các họa sĩ sáng tác.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. **Phạm Đức Cường (2001)**, *Kỹ thuật sơn mài*, Nxb Văn hóa Thông tin, Hà Nội.
2. **Nguyễn Quân (2008)**, *Mỹ thuật Việt Nam thế kỷ XX*, Nxb Tri thức, Hà Nội.
3. **Phan Cẩm Thượng, Nguyễn Anh Tuấn (2010)**, *Những tác phẩm quan trọng và vô giá của hội họa Việt Nam hiện đại*, Nxb Mỹ Thuật, Hà Nội.
4. **Quang Việt (2017)**, *Hội họa sơn mài Việt Nam*, Nxb Mỹ thuật, Hà Nội.